

RECENZIO

Belinszky Anna

„FELTÁRÁS, ÉRTELMEZÉS ÉS MEGÉRTÉS”

*Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966). Szerk. Dalos Anna és Ozsvárt Viktória
Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020*

Járdányi Pál születésének 100. évfordulója adta az apropóját a *Járdányi Pál és kora* címet viselő kötet létrehozásának, amely Dalos Anna és Ozsvárt Viktória szerkesztésében 2020-ban jelent meg a Rózsavölgyi és Társa *Musica scientia* sorozatában. *Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966)* – így szól az alcím, a szerkesztők pedig már az előszóban kiemelik: egyértelmű volt számukra, hogy az ünnepi visszatekintésben nem kizárólag a zeneszerző, népzenekutató és zene-pedagógus Járdányit mutatják be, de a korszak zenetörténetét más kapcsolódó perspektívákból megvilágító tanulmányoknak is teret adnak. Noha a kötet tizenhat tanulmányából és közleményéből mindössze három nagyobb lélegzetű munka foglalkozik szorosabban a címszereplő életművével és tevékenységével, Járdányi – a legkülönbözőbb kontextusokban, szakmai és emberi kapcsolatainak tükrében – számos további tanulmányban is szerepet kap. A kiadvány elismerésre méltó érdeme, hogy koncentráltan foglalkozik a Horthy-korszak zeneéletének történéseivel, és több szerzőnek köszönhetően is felvonultat idáig ismeretlen dokumentumokat, korábban fel nem dolgozott forrásokat.

A gondos és alapos munkával szerkesztett és *olvasószerkesztett* kötetben a tanulmányok íróinak rövid szakmai bemutatása is demonstrálja, milyen változatos kutatási múlttal és érdeklődéssel rendelkező szerzők értekezései kerültek most közös tematikus kiadványba. A könyv négy, egymástól elkülönülő tematikus részre van osztva: az első a már említett, Járdányi Pál életútjával szorosabban foglalkozó írásokat tartalmazza, ezután a Horthy-korszak zenetörténetéről szóló esettanulmányok következnek, majd a *Zeneélet és zenetudomány az államszocializmusban* téma alá tartozó munkák után a Járdányi-dokumentumok is külön részt kaptak. A továbbiakban a kiadványban szereplő sorrendjükben reflektálok röviden a tizenhat szerző tanulmányára, kiemelve egy-egy fontos témájukat, kutatási kérdésüket, továbbgondolásra érdemes üzenetüket. Céлом, hogy ezzel is illusztráljam a tanulmánykötetben megjelenő kérdésfelvetések sokoldalúságát, ezek egymástól olykor független, máskor sok szállal egymáshoz kapcsolódó működését. Azt a hátteret, amelyből kibontakozik Járdányi Pál kora, az 1920 utáni szűk fél évszázad zeneéletének, -történetének, -politikájának szereplői, vitái, megválaszolt és megválaszolatlan kérdései.

Járdányi, Kodály, Szabó és a magyar lélek címmel Tallián Tibor nagyszabású tanulmánya adja a gerincét a kötet Járdányi Pál életútjára összpontosító első tematikus fejezetének. „Járdányi Pál már gyermekként bekerült-belépett Kodály Zoltán bővkörébe.” (11.) Ez a megállapítás szolgál az értekezés nyitó részének kiindulópontjaként, és egyben meg is határozza azt a viszonyt, amelynek kötelékében Tallián „kisebbik fiúként” láttatja Járdányit. Ezt a *kisebbik fiút* állítja szembe többször is Szabó Ferencsel, akiről úgy fogalmaz, hogy valóságos *problem child* volt Kodály szemében (28.). Ahogy a cím is kifejezi, Járdányi, Kodály és Szabó mellett a tanulmányban erős hangsúlyt kap a *magyar lélek*, amely a népzene és műzene közti kapcsolatról szóló fejtegetéseknek, a nemzeti hagyományok és a nacionalizmus kérdéskörének, zene- és társadalompolitikai következtetéseknek egyaránt nélkülözhetetlen kulcsszereplője. Tanulmányában Tallián részletesen foglalkozik Járdányi két meghatározó művével, a *Divertimento concertante* és a *Tisza mentén* című kompozíciókkal, példát mutatva abból is, hogyan illeszthetők szervesen és magától értődően a zenei elemzések az értekezés ívébe.

Kusz Veronika a kvartot mint szövegfestő eszközt és a zenei identitás kifejezését vizsgálja Járdányi műveiben, és arra a következtetésre jut, hogy a kvart mintegy „sűrítménye, mottója” (111.) lehet a zeneszerző személyes meggyőződésének, és úgy is megfogható, mint valamiféle „ősi rend és biztonság jelképe” (113.). Tanulmányának nyitányaként Kusz Veronika Járdányi *Előszó* oratóriumát elemzi arra koncentrálni, hogyan képezi le a zeneszerző az egyes verssorokat, szavakat, kifejezéseket a zenében, hogyan társít hangközöket meghatározott jelentéskörökhöz, és hogyan hat mindez a zenemű motívumhasználatára, logikájára, formájának alakulására. Innen lépésről lépésre, újabb és újabb megfigyelési szempontokra fókuszálva halad tovább: bizonyítékokat keres a kvart hangköz szövegfestő funkciójára Járdányi más, hangszeres műveiben, megfigyeli a kvart hangköz működését a népdalt imitáló vagy népdalszerű fordulatokkal összhangban, és végül kitér a kvart mint színelem és a tonalitást meghatározó eszköz használatának lehetőségeire is. Kusz Veronika strukturált és jól érthető elemzése mellett, hogy kapcsolatot teremtenek Járdányi különböző darabjai között, azok hallgatására, befogadására is nyitottabbá tesznek.

„Járdányi Pál felnőtt élete magában foglalta a 20. századi magyar történelem drámai fordulatokkal legsűrűbben tagolt negyedszázadát.” (133.) Erre a tényre mások mellett Péteri Lóránt is felhívja a figyelmet tanulmányában, melyben azt vizsgálja, hogyan működött, hogyan működhett Járdányi az államszocialista rendszer által meghatározott politikai térben. Járdányi-publicisztikák elemzése keretezik az értekezést, melyben körültekintően és hatásosan válogatott idézetek szemléltetik a zeneszerző, népzenekutató, zenekritikus és pedagógus Járdányi általános és művészetpolitikai kérdésekben való állásfoglalásait. Gondolkodásmódjának összefüggéseibe engednek betekintést a parasztság felemeléséről és a népzene küldetéséről szóló gondolatai, valamint a „jó zenéről”, „rossz zenéről”, „jó ízlésről” és „rossz ízlésről” szóló ítéletei ugyanúgy, mint a zenei művelődésre irányuló, gyakran Kodály nézeteit visszhangzó programjai. Péteri Lóránt részletes képet alkot Járdányi szakmai elitbe való beágyazottságáról, majd elemzi az 1956-os forra-

dalomban való szerepvállalását és végül a Zeneművészeti Főiskoláról való „eltávolításának”, főiskolai tanári kinevezésétől való megfosztásának politikai körülményeit is.

A Horthy-korszak zenetörténetéről szóló esettanulmányok sorát Laskai Anna írása nyitja, aki a karmester Dohnányi 1920-as és 1930-as évekbeli fogadtatását vizsgálja Jemnitz Sándor és Tóth Aladár kritikáit állítva a reflektorfénybe. A válogatott szövegrészleteken és azok elemzésén keresztül Laskai Anna nemcsak a két kritikus azonos és eltérő nézőpontjaira világít rá, de többször visszatér ahhoz a kulcskérdéshez is, mennyiben viszonyultak másképp a recenzensek a karmester Dohnányihoz, mint a zongoristához vagy a zeneszerzőhöz. Külön szakaszokban olvashatunk Dohnányi Brahms-interpretációinak, Bruckner-húzásainak, Bach- és Beethoven-előadásainak, Bartók-értelmezéseinek, valamint modern koncertjeinek megítéléséről, amelyek mint egy nagyobb egész töredékei rajzolják meg előttünk a karmester Dohnányi képét.

Németh Zsombor Farkas Ferenc pályakezdésére (1927–1931) összpontosítva arra vállalkozik, hogy az eddiginél részletesebb életrajzi háttér felvázolásával, Farkas korai műveinek születését és fogadtatását bemutatva kövesse végig a zeneszerző működésének ezt a meghatározó szakaszát. Írása mintha képekre, tablókra tagolódna: megeleveníti előttünk Farkas Ferencet a Városi Színházban dolgozó útkereső zenészként éppúgy, mint a római Palazzo Falconieri ösztöndíjas lakójaként vagy Budapestre nagy vágyakkal visszatérő, ám hamar csalódní kényszerülő fiatalembert. A jó érzékkel megalkotott tablókat a Farkas visszaemlékezéseiből és szüleihez írt leveleiből idézett részletek teszik valóban élővé.

B. Kaskötő Marietta a *Szent vagy, Uram!* népénektárral és a korabeli egyházzenei közélet dilemmáival foglalkozó tanulmányában az egységes kántorkönyv megalkotásának összetett problémarendszerébe avatja be az olvasót. A Harmat Artúr és Sík Sándor nevéhez köthető népénektárig vezető úton a használatban lévő repertoár forrásait és szelektálásának szempontjait éppúgy megismerhetjük, mint azokat az elveket és döntéseket, amelyek a kiadvány összeállításában kulcsszerepet játszottak. Az előkészítő munkálatokon túl B. Kaskötő Marietta részletesen beszámol a kiadvány fogadtatásáról, utóéletéről, miközben nemcsak a népénekdiskurzus lényeges motívumait ismerteti, de bemutatja a kibontakozó eszmecserék színtereit és fontos szereplőit is.

Pethő Villó a neveléstörténész perspektívájából ismerteti az iskolai énekoktatás 1930-as, 1940-es évekbeli helyzetét, valamint Kodály pedagógiai reformgondolatainak elterjedését. A tanulmány Kodálytól idézett felütése egyben a vizsgálódás fő fókuszát is kijelöli: „A zene mindenkié! De hogyan tehetjük azzá?” (221.) Pethő Villó a Horthy-korszak neveléspolitikájának kontextusába ágyazva elemzi, hogyan alakították a magyar oktatási rendszert a korszak meghatározó művelődéspolitikusainak elképzelései, és milyen szerep jutott ebben a rendszerben az énekoktatásnak. Különösen elgondolkodtatók azok a bekezdései, amelyekben Kodály vízióit és programját az oktatási rendszer valóságával ütközteti, valamint mindazon szempontjai, amelyek segítségével az énekoktatás reformját szolgáló szakmai közösségek, szervezetek munkájáról ad sokszínű képet.

Elágazó utakon címmel a magyar népzene-kutatás 1930 és 1945 közötti helyzetét foglalja össze Riskó Kata, kiváló érzékkel mutatva be a vizsgált időszak kutatási súlypontjait, főbb célkitűzéseit. Tájékoztató pontokként jó arányban említ konkrét, meghatározó népzene-tudományi tanulmányokat, közleményeket, miközben a főbb kutatási irányokat, fejlődésüket és egymásba fonódásukat általánosabb szinten is felvázolja. Külön hangsúllyal szerepelnek áttekintésében a néprajz és népzene-tudomány közti együttműködés példái, valamint az utalások Járdányi munkájára. A kutatás forrásairól, a kutatók aktuális politikai körülményekhez való alkalmazkodásáról szóló sorai pedig számos máig aktuális kérdést is visszhangoznak.

Szóllósy András erdélyi éveinek fontos színterei bontakoznak ki előttünk Horváth Bálintnak köszönhetően, aki „egy zeneírói pálya kezdeteit” vázolja fel Szóllósy erdélyi folyóiratokban publikált írásainak áttekintésével. Az írások között a zeneélet aktualitásaihoz kötődő cikkek, zeneszerzők és előadóművészek portréi éppúgy megtalálhatók, mint könyvrecenziók és tanulmányok. Ahogy Horváth Bálint fogalmaz: ha végigkövetjük ezeket az írásokat, „a szemünk láttára bontakozik ki a szerző sajátos látásmódja, művészetfelfogása, világlépe” (269.). A zeneírói pályát érintő kérdéseken túl a tanulmány utalásszerűen olyan további témákat is említ, mint Szóllósy zeneszerzői gondolkodásának „erdélyisége” vagy épp erdélyi gyökereinek fontosságáról szóló nyilatkozatai.

Dalos Anna *A Turultól a népdalig* című, a szélsőjobboldali mozgalmak és a magyar zeneélet 1938 és 1944 közötti kapcsolatait bemutató tanulmánya azt az igen csak összetett kérdést feszegeti, mennyiben függetleníthetők egy meghatározott ideológiák által működtetett rendszerben a szakmai előrejutást célzó törekvések a mindennapi politikától és adott esetben a politikai játszmákban való részvételtől. A dilemmát Ádám Jenő példájával, a Turul szervezeteihez köthető tevékenységeivel illusztrálja, miközben kitekint ezeknek a szervezeteknek az általánosabb működésére és a magyar zenei élet további szereplőivel való kapcsolatára. Az Ádám Jenő életútját jellemző kettősség ugyancsak minden korban aktuális döntési helyzetekre világít rá: bár Ádám Jenő nem volt tagja sem a Turul szervezeteinek, sem más szélsőjobboldali-fajvédő egyesületnek, kapcsolati hálóját feltűnő ambícióval építette szakmai céljainak elérése érdekében. Tanulmányának zárásaként Dalos Anna kijelöli a Horthy-korszak zeneéletének feltárásával foglalkozó kutatások küldetését, és egyfajta ars poeticát is megfogalmaz: „A történeti kutatás célja semmiképpen sem lehet az ítélezés, feladata elsősorban a történetek feltárása, értelmezése és megértése. Csak ez vezethet el Ádám Jenő pályájának, valamint a magyar zenetörténet e sötét időszakának mélyebb, a kapcsolati hálókra fókuszáló, ideológiatörténetbe ágyazódó, mikrotörténeti megértéséhez.” (287.)

Magyar kortárs zene kottában, hanglemezen és rádiófelvételen (1920–1960) – a cím is jól körülhatárolja Szabó Ferenc János vizsgálatának tárgyát, a megőrzés jelenségeinek, történetének bemutatását. A tanulmányt olvasva nemcsak a kutatástörténetről és a forráshelyzetről kapunk átfogó képet, de lényeges kutatás-módszertani kérdésekről is elgondolkozhatunk. A kortárs zene médiában való jelenlétével összhangban a zeneműkiadás, a hanglezemefelvételek és a rádió világának fontos szereplőiről tájékozódhatunk, megismerve szakmai és gazdasági motivációikat épp

ügy, mint a politikához és a különböző ideológiákhoz való viszonyukat. Szabó Ferenc János olyan jól irányzott témákra fókuszálva strukturálja összefoglalását, mint például annak a megválaszolása, hogy a tárgyalt időszakban mely magyar zeneszerzőknek adatott meg (és hogyan adatott meg) a lehetőség arra, hogy külföldi kiadók is terjesszék a műveiket. A tanulmányban az egy-egy zeneszerzőt közép-pontba helyező közeli képek és a három médium működésének tendenciáit láttató nagyképek egymást jól kiegészítve hívják fel a figyelmet a kortárs zene megőrzésének – sok esetben napjainkig aktuális – problémáira.

Világos célkitűzései egyértelművé teszik, milyen fontos hiányt pótol Kerékfy Mártonnak a kötetben megjelent írása, melyben történeti források alapján mutatja be Ligetinek a Zeneakadémiához fűződő intézményes kapcsolatát – hallgatóként és oktatóként, az 1945-től 1956-ig tartó időszakban. Ahogyan Kerékfy Márton is kiemeli, Ligeti magyarországi éveiről még a legújabb szakirodalomban is viszonylag kevés a történeti forrással alátámasztható, adatszerű információ, és gyakori, hogy a szóban forgó időszakot tárgyalva a tudományos munkák szerzői is szinte kizárólag Ligeti visszaemlékezéseire támaszkodnak. A történeti források jól áttekinthető alkalmazásán túl Kerékfy Márton tanulmányának jelentős érdeme az az alaposág és érzékenység, amellyel valódi portrékat és életképeket fest a zeneakadémista Ligetiről, az ő különleges zenei képességeiről vagy épp küzdelmes életkörülményeiről. Ugyanilyen körültekintően láttatja szakmai közegében az oktató Ligetit, aki tudja magáról, hogy „túl nagy követelményekkel lép fel növendékeivel szemben” (330.), ugyanakkor a zenetudományi tanszak hallgatóihoz csatlakozva is bejár Bárdos Lajos összhangzattan-óráira.

Egyfajta hiányra, elmaradásra reagál Papp Ágnesnek *Rajeczky Benjamin és a Melodiarium Hungariae Medii Aevi* című tanulmánya is, melyben a gregoriánum magyarországi kutatástörténetének fontos fejezetét mutatja be az 1950-es évek eredményeire koncentrálna. A vizsgált időszak elengedhetetlen mérföldköveként a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* himnuszokat és szekvenciákat tartalmazó első kötetére fordít kiemelt figyelmet, jól kidolgozott szempontrendszer segítségével vezetve végig az olvasót a dallamtár összeállítását célzó munka fontos lépésein. Egymásba fonódó szálakból bontakozik ki előttünk Rajeczky Benjamin portréja, kutatói habitusa, valamint a magyarországi gregoriánkutatás téma- és módszerválasztásának alakulása és legfőbb kérdései. Helyet kaptak az írásban továbbá Járdányi Pál meg látásai is, melyek ugyancsak gazdagították a dallamtárról szóló diskurzust.

A hazai zenetudomány-történet értékelésének és újraértékelésének lehetőségeire is reflektál Ozsvárt Viktória írása, amely Szabolcsi Bence és Vargyas Lajos zenetudományi vitáit eleveníti fel az 1950-es évek elejéről. Az esettanulmány kiváló példája annak, milyen értékes tanulságokkal szolgálhat, ha egy zenetudós munkáját a magyar zenetudomány alakulásának, módszereinek vizsgálatával összhangban, a történeti, kulturális és politikai kontextust sem nélkülözve tárgyaljuk. Ozsvárt Viktória vizsgálódásának középpontjában azok a viták állnak, amelyek Szabolcsi Bence 1954-ben kiadott *Népzene és történelem* című gyűjteményes kötete köré koncentráltak. A tanulmányból Vargyas Lajos mellett a zenei közélet olyan más meghatározó alakjainak véleményét ismerhetjük meg többek között a magyar ős-

történet kérdéseivel kapcsolatban, mint Ujfalussy József, Gárdonyi Zoltán és Kodály Zoltán. Az egymásra reagáló bírálatok akár arról is elgondolkodtathatnak, milyen lehetőségei és korlátai vannak a konstruktív szakmai vitának, és hogyan befolyásolják a nézőpontok ütköztetését a személyes motivációk és a szemléletmódbeli különbségek.

Rendkívül érzékletesen számol be Murvai-Bőke Gabriella a Néphadsereg Művészegyüttesének kínai turnéjáról *Az 1956-os magyar forradalom nyolcezer kilométer távolságból* című tanulmányában, melyben arra vállalkozott, hogy átfogóan, kritikai olvasatot adva rekonstruálja az út eseményeit. A visszaemlékezések rekonstruktív természete, az együttes tagjainak töredékes, olykor egymásnak ellentmondó elbeszélései nem könnyítették meg ezt a munkát, ugyanakkor épp az ezekben a forrásokban megőrzött személyes perspektívák azok, amelyek megfoghatóvá és közelelhetővé teszik, mit élhettek át a turné szereplői, amikor több ezer kilométer távolságból igyekeztek az otthoni forradalmi hírekről tájékozódni, majd arról is dönteniük kellett, hajlandóak-e Moszkvában is színpadra állni. Szinte dokumentumfilmese, oknyomozói elemeket sem nélkülöző tudósítását Murvai-Bőke Gabriella olyan forrásokkal gazdagítja, mint az együttes 1956. december 1-jén tartott énekkari gyűléséről készült, Vass Lajos hagyatékából származó feljegyzése, melyből – vázlatos formája ellenére is – benyomást szerezhetünk arról, hogyan viszonyultak a tagok a moszkvai fellépés tervéhez, valamint a forradalommal összefüggő politikai kérdésekhez.

Végül a tanulmánykötet záró, *Járdányi-dokumentumok* című tematikus részében Járdányi Zsófia számol be Járdányi Pál családi levelezésének és dokumentumgyűjteményének felfedezéséről és újdonságairól. Az anyagnak, melybe most betekintést enged, már az előkerülése is tartogatott izgalmakat: Járdányi Zsófia dédnagyapja, Eperjessy Károly utazóládájának mélyén talált rá azokra a forrásokra, melyeket azóta rendezett és digitálisan is feldolgozott. A rendszerezés szempontjait és az anyag gazdagságát egy olyan táblázat tartalmával illusztrálja, melyben Járdányi Pál szüleinek írott leveleit sorakoztatja fel 1952-ből, megvillantva a levelekben érintett fontosabb témákat, élettörténeti mozzanatokot.

Ha szükségszerűen töredékes is a kép, amely a tizenhat szerző írásából összeáll, a történetek részletei, színterei, szereplői olyan hálózatot alkotnak egymással, amelynek vizsgálata a 20. századi magyar zenetörténet számos új összefüggésének felfedezésére ad lehetőséget. A kötetben megelevenedő zenetörténeti epizódok sokszínűsége és a tanulmányokban kirajzolódó életutak, zenei elemzések, művelődéspolitikai diskurzusok változatossága, gazdagsága igazolja: a kiadvány nemcsak a szűkebb értelemben vett zenészsakmának szóló tudományos forrásanyagként olvasható, de joggal tarthat számot más, rokon tudományterületekhez kötődő kutatók, valamint a zene- és kultúratörténetre nyitott érdeklődők figyelmére is.